

צבי אביטל

יחסו של השלטון הפולני בגולה אל השאלה היהודית

היחס, התגובות ודרכי המחשבה של האוכלוסיה הפולנית בפולין ושל הממשלה הפולנית הגולה בלונדון כלפי המיעוט היהודי וחסולו — זוהי פרשה סבוכה של גישות, השקפות מושרשות וחינוך מצד אחד — ושיקולים מדיניים-תכליתיים, בדרך-כלל מוטעים, מצד שני. קשה למצוא מכנה משותף בסבך גישות אלה, אולם גורם דומיננטי אחד לפחות ששיתף אישים שונים שתפסו עמדות מרכזיות ופחות מרכזיות בעמדות הכוח והמנגנון של הממשל הפולני, הן בפולין והן בלונדון, הוא הגורם של אנטישמיות ללא כחל ושרק, מבלי לעטוף את הדברים ב„כפפות משי“, ורק לעיתים נתקלים אנו באנטישמיות מוסווית שעטפה עצמה באיטלה מזויפת של התחסדות והשקפות „ליברליות“, שמטרתה היתה כביכול „טובת היהודים“. גישות אלה מצויות הן בצמרת בלונדון והן בקרב הפקידות הנמוכה שהיתה מבצעת את הוראות המרכז בלבד מבלי לקבוע, לפחות להלכה, את המדיניות בשאלת היהודים ועתידם בפולין שלאחר המלחמה. אל לנו לשכוח שהמרכז בלונדון היה זה שקבע לא במעט את המדיניות, שהנחתה והשפיעה על המתרחש בפולין עצמה בשאלת היחס, העזרה והקשרים עם יהודי פולין. במובן זה אפשר לראות את הגורם הלונדוני כאחראי לא פחות, אם לא יותר, למה שהתרחש בפולין ומחוצה לה ביחס לשאלות ולמעשים שנגעו והשפיעו על גורלה של יהדות פולין במאבקה בנאצים. נשתדל איפוא להתרכז בגורמים שקבעו את המדיניות, גישותיהם של אישים מרכזיים, תוצאות או מחדלים שצמחו מכך.

השלטון הפולני אמנם העניק עזרה פה ושם, לפי הצורך; אולם הצורך היה ברוב רובם של המקרים קשור בשיקולים מעשיים ופוליטיים של השלטון הפולני. היו כאן שיקולי „תדמית“ בעיני דעת הקהל העולמית באנגליה ובארה״ב, או אפילו שיקולים של „רווח“ פוליטי למועד קצר או ארוך יותר. כאמור עזר מדי פעם השלטון הפולני ליהודים, אולם לעולם לא במידת הצורך ובצורה הזוהה עם זו הנהוגה כלפי האוכלוסיה הפולנית.

* נושא זה, לדעתי, הוא קשה במיוחד. אמנם הדברים המובאים כאן מבוססים על חומר אותנטי (רשימות, שיחות ותזכירים) שנמצא בארכיון, במיוחד ביומניו האישיים של שווארצבארט. דווקא משום שחומר זה נמצא ביומנים אישיים יש להתייחס אליו בזהירות מסוימת, שמא פה ושם יש בהם גישות אישיות של שווארצבארט עצמו, ומתוך כך מאבד חומר זה במידה ידועה את אובייקטיביותו. השתדלתי להתבסס רק על חומר „נייטרלי“, עד כמה שאפשר. (צ.א.)

מה היתה הסיבה לכך? נראה ששלטונותיה של פולין מתנהגים כך מתוך חשש שפעילות נמרצת ועקבית יותר לטובת יהודי פולין תעורר הדים שליליים בקרב חלק ניכר של האוכלוסיה בפולין. הואיל והיה קיים חשש כזה, סימן לדבר שהיתה קיימת אנטישמיות בפולין. עובדה מכרעת לכך היא שכאשר נקבעה ה"פרוגרמה" הממשלתית מיולי 1941 ובה התוויית פעולותיה של הממשלה, וזו כללה בתוכה כמה סעיפים שהתייחסו לזכויות המיעוט היהודי — הרי הגיעו תוך זמן קצר מחאות רבות מחוגים רחבים בפולין. כתוצאה מכך הוכנסו שינויים בפרוגרמה. זו שוב הוכחה שהיה לחץ להתחמק מהכרזה ברורה וחד-משמעית לקביעת מעמדם של היהודים כאזרחים שווים לזכויות בפולין.

במסגרת הצבא הפולני משבחים לעתים לא נדירות את מעשי הכיבוש הנאצי לגבי יהודי פולין יחד עם שביעות רצון שהיטלר מחסל את הבעיה היהודית למען הפולנים. כל זאת למרות העובדה שעמדת יהדות ארה"ב ושל בריטניה היתה חיובית לבעיות פולין ולמעמדה בעתיד, לפחות בתחילת המלחמה. מתוך זה היתה יכולה קביעת עובדות חיוביות של השלטון הפולני לגבי היהודים לעזור גם בתחומים אחרים, אך נראה שהאנטישמיות היתה מושרשת מדי ולמעשה היתה זו נחלתן של המפלגות שמהן היתה מורכבת ממשלת פולין בגולה.¹

סימוכין לכך אנו מוצאים במכתב של נציגות יהדות פולין, סניף ארה"ב, אל שווארצבארט² בלונדון. במכתב זה נאמר במפורש:

א. הממשלה הפולנית מסתפקת בשאלה היהודית ב"הכרזות על הנגירה" שאין להן המשך במעשים. יהודי פולין מתים בהמוניהם ברעב, ובו בזמן שממשלות אחרות בגולה יושבות על המדוכה ומטכסות עצה ביחד עם ממשלת אנגליה כיצד לעזור בעניין זה לאוכלוסיה הכבושה, הרי ממשלת פולין עושה מעט מאוד בנידון זה, כשזה נוגע ליהודי פולין.

ב. לא נתמנה שום נציג יהודי באיוו שהיא שגרירות או גוף פולני אחר ברחבי העולם. זה מראה עד כמה שהיהודים נהגו משויון זכויות הלכה למעשה.

ג. עד היום [כלומר, עד 1942] לא מצאה הממשלה הפולנית את ההזדמנות לבטל את החוקים והפקודות [המפלים] הקיימים עוד מלפני המלחמה.³

למעשה אין זה נכון לומר ש"הממשלה לא מצאה הזדמנות לבטל את החוקים האנטייהודיים", אלא שעלינו לשפוט על-פי התוצאות. ב-16 ביוני 1941 זומנה פגישה של הוועדה לחוק ומשפט של ה-R.N.⁴ השתתפו בה מלבד שווארצבארט גם ליברמן, באנאצ'יק וקראיבסקי — שהיה נציג מיניסטר הפנים. לאחר דיון ממושך סוכם נוסח ראשון של התיקון לחוק האזרחות משנת 1938 שהיווה את הבסיס לשלילת האזרחות מ-15,000 יהודים בקירוב. הנציגים הפולניים הבינו שיש לבטל את החוק, אולם שווארצבארט לא הצליח להשיג את ביטולו רטרוד אקטיבית למרות כל מאמציו. גם מתוך היומנים נראה שפעולתם המפלה, או אפילו אדישותם של אנשי מפתח, שיכולה להתפרש כאנטישמיות, "סבילה" — לא פסקה. רואים אנו זאת יפה גם בהאשמותיו של שווארצבארט את פרופ' סטרונסקי, מי

השלטון הפולני בגולה והשאלה היהודית

שהיה אז מיניסטר האינפורמציה. סטרונסקי היה זה שהדריך את מדיניותו של העתון הרשמי הפולני Dziennik Polski שהיה לעתים בפירוש בעל צביון אנטישמי.

ב־17 ביוני 1941 שוב זומנה פגישה בוועדת חוק ומשפט של ה־R.N. כל המפלגות הפולניות התאחדו בהתנגדותן להצעתו של שווארצבארט לבטל את החוקים והתקנות המינהליים המכוונים נגד קבוצות אתניות ספציפיות. ברור ששווארצבארט ניסה להשיג, לפחות בעקיפין, את ביטול החוקים האנטישמיים, אך העדיף לדבר על ביטול ההפליה כלפי „קבוצות אתניות ספציפיות”, כלומר, לא לדבר במפורש בשם „יהודים”. באותו תאריך התקיימה גם ישיבת המליאה של ה־R.N. גם פה, למרות מאמציו, לא עלה בידי שווארצבארט להשיג הרבה. הקאבינט לא הדגיש בהחלטותיו שהאנטישמיות אינה עולה בקנה אחד עם הדמוקרטיה וזכויות העם היהודי. החלטת הממשלה היתה רק ש„האנטישמיות מביאה נזק”. על שאלתו של שווארצבארט מדוע זה לא תראה הממשלה את האנטישמיות כמוקד ומנוגדת למשטר ותפיסה דמוקראטיים, נענה על־ידי שיקורסקי, ראש הממשלה, שזהו „פלפול רבני” (A rabbinical hair-splitting) על כך עונה לו שווארצבארט שלממשלה יש כנראה כבוד רב לתיאולוגיה. כאן התערב הבישוף Gawlina ואמר שרב אינו תיאולוג (כלומר שרק כומר קאתולי הוא בבחינת תיאולוג). שווארצבארט עמד לפני ברירה קשה — להיכנע או להמשיך ולהיאבק בוועדה שעמדה להתמנות לצורך בדיקה של כל החוקים הטרנס־מלחמתיים. שווארצבארט עמד גם לפני קושי ליגאליסטי: בוועדה דובר על „Legal Decrees”. השאלה שעמדה לפני שווארצבארט היתה, האם הוא יצליח לכלול במסגרת המונח Legal Decrees גם את עניין „ספסלי הגיטו” באוניברסיטאות וכדומה — תקנות שנשא אופי מינהלי יותר. למעשה הקמתה של ועדה זו באה לבטל את החוקים שהיו בתוקף במשטרים האוטוריטאריים של פולין מלפני המלחמה. שווארצבארט נאבק כאן על שוויון היהודים גם בתחום המשפטי, כי אין לשלול מחלק אחד של האוכלוסיה, כלומר היהודים, זכויות שמהן נהנת החלק האחר. גם במאבק זה שווארצבארט לא הצליח.

ככל שהלכו ותכפו הידיעות על מצב יהודי פולין כן חייבת היתה לבוא גם פעולה מוגברת ונמרצת יותר מצד השלטון הפולני. הוא חייב היה להיות ראשון, לפי הקריטריונים של המוסר הבין־לאומי, ובהתחשב גם בעובדה שיהודי פולין היו, לפחות להלכה, אזרחי פולין, להגיב על המתחולל בפולין הכבושה. כגורם שלטוני היתה לו גישה ישירה אל המעצמות, דבר שלא ניתן לגורמים ציבוריים. ומה שחשוב יותר: בסמכותו ובכוחו היתה הגישה הישירה אל הציבור הפולני, החי על אדמתו שלו. נכון הדבר שהם היו גרדפים, אולם היה צריך לתת להם להבין מהו יחס האנושות התרבותית אל רצח עם. על השלטון הפולני היה להתייחס לשאלת היהודים לפחות כמו שהתייחסו ממשלות אחרות בגולה, שהאיצו בעמיהן לסייע ליהודים ככל יכולתם.

אולם למעשה היה זה לגמרי אחרת. דוגמה מאלפת לכך: בשידורי ראדיו ה־B.B.C. הבריטי שודרו ידיעות רבות על המתרחש בפולין, אולם בשפה האנגלית.

בפולנית היה המצב שונה. יתר על כן: מיניסטר התעמולה, פרופ' סטרונסקי, חבר המפלגה העממית-דמוקראטית, שהיה משדר כל שבוע לפולין, ושנאומיו היו מופצים בכל דרכי המחתרת בפולין הכבושה, לא הזכיר בכלל, ברובם המכריע של נאומיו, את טבח יהודי פולין. בידיו של סטרונסקי היו דינים-וחשבונות שהגיעו לממשלת פולין דרך רומא באמצעות הנציג הפולני בוואתיקאן. במיסמכים אלה „נודע“ לממשלה על הלכידות האנטי-יהודיים ההולכים וגוברים ברחבי פולין ועל העמדה השלילית לשאלת שובם של יהודים לפולין לאחר המלחמה.⁵ יש לציין גם שפלג גדל והולך של הפ.פ.ס., שלכאורה היתה אחת המפלגות המתקדמות בפולין, גם הוא לא היה נקי מגישה מפלה כלפי יהודים. אחד ממנהיגי מפלגה זו, גרוספלד, חשב שמיסמכים אלה הם זיוף. לא התקבל על דעתו שמיסמכים כאלה, הדומים בתוכנם להשקפות הנאצים, אפשר היה לחברם בפולין תחת עול אותם נאצים.⁶

דו"ח אחר מאותה תקופה⁷ מדגיש, שהאוכלוסיה הפולנית נוקטת כמעט ב-100% עמדה אנטישמית ברורה. יותר מזה: לממשלת פולין מגיעות אזהרות תכופות יותר ויותר המפצירות בממשלה שלא לנקוט מדיניות פרו-יהודית כלשהי.

מה היה הרקע לנטיות אנטישמיות אלה? לכאורה בנוגע להמונים אין בזה חידוש מיוחד והדברים ידועים. השאלה מחמירה כשאנו באים לבדוק מניין גובעת נטיה מוגברת זו בחוגי השלטון והמנהיגות הפולנית בפולין ומחוצה לה. אחד ההסברים הוא שהפולנים זקוקים למיעוט האוקראיני והליטאי — מתוך שיקולי מדיניות והכרעות טריטוריאליזם לטווח רחוק שלאחר המלחמה. אם תאבד פולין מיעוטים אלה הרי תאבד יחד עמם גם חלקים ניכרים של טריטוריה פולנית, שבהם מיעוטים אלה מהווים רוב. אולם ביחס ליהודים המצב שונה: הם מיעוט המשולל כל טריטוריה, או בהגדרה פשוטה יותר — היהודים אינם „מיעוט טריטוריאלי“. לכן אפשר לנסות להיפטר מן היהודים או נכון יותר מהשרידים שנשארו, להפוך את חייהם לבלתי נסבלים מאחורי מסך עשן של שוויון-זכויות *de jure*. התיכנון לעתיד הוא להקשות על היהודים ועלידי כך להביא לידי הגירה כפויה „מרצון“ בצורה קלה עד כמה שאפשר, „מומחיות שהפולנים מצטיינים בה“ כדברי שווארצבארט עצמו. התקווה היתה שהמיעוט הקטן שישאר — יתבולל לגמרי. לא ידע שווארצבארט מה שהוא מנבא ועד כמה שכיוון למציאות בפולין שלאחר המלחמה.

מתוך רישום אחר ביומן (30 ביוני 1942)⁸ אנו רואים שרק לאחר לחץ כבד מצד שווארצבארט הסכים מיקולאיצ'יק, שהיה אז שר הפנים בממשלה הגולה, לעזור לו לקשור קשר עם יהדות פולין הכבושה, לאחר שמפולין החלו להגיע בשורות קודרות יותר ויותר על המתרחש בה בנוגע ליהודים. פולנים, כמיקור לאיצ'יק, היו כנראה בעלי רחמים נוצריים לאחר שהיהודים כבר נרצחו.⁹ האנטישמים הפעילים בחוגי השלטון בגולה היו מפיצים ידיעות שהאנטישמיות בפולין הולכת וגוברת במטרה לעכב ולבטל מראש צעדים פרו-יהודיים אילו שהם, שאולי יש בדעת הממשלה בגולה לנקוט. עובדה היא שהם הצליחו בכך לא מעט. מיקולאיצ'יק עצמו השתדל להופיע כמבין וכמבקש לעזור. יתר על כן, הוא השתדל לשכנע את שווארצבארט, למרות כל העובדות הסותרות, שהאנטישמיות

השלטון הפולני בגולה והשאלה היהודית

נמצאת בפולין בתהליך של ירידה. מטרתו של מיקולאיצ'יק היתה, כפי שהתבטא שווארצבארט:

"He wanted to safeguard a certificate of Christianity for his fellow citizens..."¹⁰

כלומר: אישור לרגשות הנוצריים של אחיו הפולנים... מובנת איפוא מירותו של שווארצבארט כשהוא רושם ביומנו (6 במארס 1942) את השורות הבאות:

"אני מתרשם כי מתחת לפני השטח של נימוסיות מופיעה הבעיה היהודית ביסודה כעניין משני במכלול הבעיות הפולניות. וודאי אין איש יכול להיות מופתע שהפולנים, עם בעל תפיסה רציונאליסטית ביותר, מתוך הזדהות עם המדינה מרוכזים יותר בענייניהם הם מאשר בעניין היהודים."

ועוד מסקנה נובעת מכאן, המוצאת סימוכין ביומנו של שווארצבארט. היהודים הם הטרדה לשלטונות הפולניים ולכמה אישים שתפסו עמדות מפתח בשלטון בגולה, כגון ס. קוט הידוע. הסיבות לכך הן ברורות: אין מכלילים את היהודים בהתחייבויות שממלכת פולין בעתיד מקבלת על עצמה, אלא רואים בהם נטל. היחס השלילי בא לביטוי בכמה וכמה תופעות עד כדי אי הזכרת השואה היהודית אפילו על-ידי אישים זרים, לא פולנים, כגון צ'רצ'יל. בחגיגות ה-3 במאי, שהוא חג פולני לאומי, בשנת 1943, נתבקש צ'רצ'יל לנאום בראדיו אל העם הפולני. שווארצבארט ביקש התערבותם של מיספר אישים, בהם וייצמאן, שישפיעו על הנאום שיוזכר לפחות במשפטים ספורים את השאלה היהודית ומצב היהודים בפולין. הממשלה הפולנית בגולה התנגדה לכך בכל תוקף בטענה הקלושה שיש בכך מעין "התערבות בענייניה הפנימיים של מדינת פולין. ביחוד אם תודגש בעיית היהודים הרי יש חשש שהדבר "יעורר תגובות שליליות אצל מיעוטים אחרים".¹¹

הגישה האנטי-יהודית היתה נחלתם לא רק של אישי השלטון, אלא גם של חוגים אחרים. הבולטים שבהם היו אנשי הכמורה הפולנית. נעמוד על גישתו של הבישוף גאבלינה (Gawlina) שהיה הכומר הצבאי הראשי בצבא פולין באנגליה. בשיחה בתאריך 14 במאי 1941¹² דרש שווארצבארט מהבישוף שיאסור הפצתו של העיתון Jęstem Polakiem (הנני פולני) בעל נטיה אנטישמית בקרב שורות הצבא. הבישוף הנכבד שלבו היה נתון לאותו עתון, הסביר, שהכמרים האחרים, הנתונים למרותו, הודיעו לו שעיתון זה הוא היחידי שלדעתם נוקט עמדה עצמאית. כלומר, עיתונים אחרים, שאינם נוקטים עמדה אנטי-יהודית גלויה, מקפחים בכך את עצמאותם. למרות זאת ציווה גאבלינה להפסיק כל סוג של תעמולה והעניין חוסל, או כפי ששווארצבארט מפרש את הדבר: "אתה הנך יהודי עקשן וחצוף, אולם כדי להיפטר ממך וחוצפתך הוריתי, בליט ברירה, להפסיק".

כך היה המצב גם בחוגים אחרים. דוגמה מאלפת היא שיחה עם איש בשם מאחלבסקי (Machlewski) מפקידי משרד-החוץ הפולני בגולה. השיחה בינו לבין שווארצבארט ב-16 במאי 1941¹³ נסבה על התנהגותו הפוגעת של הקונסול הכללי בירושלים, קורסאק (Korsak). מובן הוא שקורסאק פעל לפי הוראות מאחלבסקי,

עד שלא נשאר לו לשווארצבארט אלא לפנות במישרין בתלונה ל-R.N. אולם זו היתה, לדברי שווארצבארט עצמו, דרך מסוכנת: התוצאה היתה יכולה להיות או אישור גלוי של המדיניות האנטי-יהודית שבה נקטו פקידי השלטון או אי התחשבות בשאלה בכלל. במקום להחליש, איפוא, את הפקידות, או לפחות להרתיע אותה ממגמות אנטישמיות ברורות מדי, יכלה התערבות מעין זו להביא להגברתן בתמיכה הגלויה או הסמויה של ה-R.N. בימי שלום אולי אפשר היה להפעיל את דעת הקהל, אולם לא בימי מלחמה. הממשלה היתה בלונדון. האימפריה הבריטית נאבקה על קיומה. יהודי בריטניה חייבים היו להפגין את הפאטריוטיות שלהם. איך אפשר, איפוא, „לצאת למאבק עם הממשלה שלך בשאלת היהודים, שהיא חשובה אמנם לשווארצבארט עצמו, אולם עניין טפל, לפחות במצב הנתון בדעת הקהל הבריטית, העוסקה בעניינים חמורים הרבה יותר“...

עד כאן עסקנו בתופעות האנטישמיות שבגלוי. האם במפלגות הדמוקרטיות המוצהרות היה המצב שונה? גם באלו המתונות יותר, כגון המפלגה הדמוקרטית הנוצרית לא היו הנימות האנטי-יהודיות פחותות יותר, אלא שכאן היו מוסוות טוב יותר. שווארצבארט, למשל, דרש ממפלגה זו ומהקרובות אליה שעוד בגולה תנקוטנה בצעדים „פרו-יהודיים“, כגון הצהרה שבה תקבענה זכויות היהודים בפולין העתידה לקום לאחר המלחמה, וכמו-כן להקים ועדה לעניינים יהודיים במסגרת מכון למחקר פוליטי, כדי להכין את השינויים הנדרשים במדיניות הממלכתית כלפיהם כבר בבריטניה. כל זה אמנם טוב ויפה, אולם אין לשווארצבארט שום אשליות בנדון: התשובה תהיה „כן“ מלווה ב„אבל“ שלמעשה ירוקן את ה„כן“ מתוכנו. המפלגה הנוצרית-דמוקרטית אינה אמנם קיצונית כמו האנדקית, אבל גם היא אינה בוחלת באנטישמיות, אלא שהיא משתדלת להופיע כפחות אנטי-יהודית, וזאת משום מעצורים דתיים שיש להם השפעה כלשהי על השקפת עולמה. האנדקים היו אנטישמים גלויים וחד-משמעיים ואפילו התפארו באנטי-שמיות שלהם. בחיים הפוליטיים פירושו של דבר זה היה למעשה שהנוצרים-הדמוקרטים נמנעו לפעמים מלהצביע, כשהנדון נגע בעניין יהודי, בו בזמן שהאנדקים הצביעו תמיד נגד. אולם יחד עם זאת יש לזכור שאם הצבעתם של הנוצרים-הדמוקרטים דרושה היתה כדי להכשיל פעולה אנטישמית מצד האנדקיה, הרי אותם דמוקרטים-נוצרים יצביעו עמם, לאחר הצהרה בנוסח „אני מאמין“ דתי ולפי הקו המנחה של „פולין קודם לכל“.

אולם לא רק בנוצרים-הדמוקרטים הכתוב מדבר. שיטה של התחמקות אפשר להבחין גם אצל המפלגה הפולנית הסוציאליסטית (פ.ס.פ.). שווארצבארט פנה אל מפלגה זו בבקשה שתצהיר הצהרה חיובית ביחס לבעיה היהודית בפולין העתידה. גם כאן נתקל שווארצבארט בתכסיסים שנימוקיהם היו ברורים: הפ.ס.פ. ייחסה חשיבות גדולה מאד, מנקודת ראות מדינית, לבעיה האוקראינית בפולין לטווח ארוך. על כן נמנעה המפלגה הנ"ל מלהצהיר עד כמה שאפשר הצהרות מחייבות ביחס לשאלת היהודים לפני שעשתה כן ביחס לאוקראינים. מאידך, שעה שהתייחסות לבעיה היהודית לא היתה כרוכה בקשיים מיוחדים, הרי הבעיה האוקראינית היתה מלווה בתביעות טריטוריאליזם מורכבות.

מלבד זה הנה עוד מכשול במאמציו של שווארצבארט לפעול לטובת בני עמו, לפחות לגבי עתידם בפולין המשוחררת. הממשלה הפולנית לא היססה להשתמש גם במפלגות יהודיות כדי לנצל את ניגודי האינטרסים וההשקפות שביניהן, אם גם לא לסכסך ביניהן.¹⁴ דוגמה לכך ישמש המשא-ומתן החשאי שבינה לבין המפלגה הרביזיוניסטית. לא היתה זו אפיזודה חולפת אלא שיטה. היה זה, לדברי שווארצבארט, המשחק הדו-פרצופי הישן: הצהרות על שוויון-זכויות ליהודים, שהובטחו לשווארצבארט ולגורמים יהודיים אחרים, ומאחורי הקלעים מו"מ עם הרביזיוניסטים לאבקואציה של יהודי פולין. לעניין זה של אבקואציה היה עוד המשך. בשיחה בין שווארצבארט לבין Ciolkosz, מראשי הסוציאליסטים הפולניים (ב-22 באוגוסט 1941),¹⁵ מספר לו האחרון שה, "בונד" שעמו התנהל מו"מ שיצטרף לממשלת פולין בגולה, דורש ממנה הצהרה שתבטל לחלוטין כל מדיניות לאבקואציה של יהודי פולין. צ'ולקוש ממחר להוסיף: "הממשלה לעולם לא תעשה זאת". אולם הוא לא ידע ששווארצבארט ראה שאלון שאותו צ'ולקוש מילא בשביל ה-Royal Institute of International Affairs. בין היתר היתה שם שאלה, האם לדעתו של הנשאל צריכים היהודים להגר מפולין. תשובתו של צ'ולקוש היתה חיובית: לדעתו, על כמה אחוזים מהם לעזוב את פולין. לדעתו של שווארצבארט לא אנטישמיות היתה הנימוק במקרה זה, אלא כוונה לאפשר יותר מקום לאיכרים ופועלים שינתרו לאחר המלחמה למקצועות שעד המלחמה היו תפוסים רובם ככולם על-ידי יהודים. מכאן נראה ברור שעד כמה שהדבר נוגע ביהודים היה היסוד הלאומי, אם לא הלאומני, עולה תמיד בחשיבותו על השיקול הסוציאליסטי אצל הפ.פ.ס.

יחס זה אפשר גם לראות בבחירת אנשים לתפקידים רשמיים בשם הממשלה הפולנית בגולה ולמענה בארצות שונות ואף בקרב מרכזים יהודיים בתפוצות. דוגמה לכך שליחתו של איש בשם Ludwig Rubel, יהודי מומר, רובל זה היה אחד מעמודי התווך של העיתון Kurier Codzienny בעבר, שלא התנור מאנטי-שמיות. אותו רובל נבחר להיות הדובר ה"פילושמי" בקרב יהדות קאנאדה מטעם ממשלת פולין. בקשר לזה כותב שווארצבארט ביומנו מאותו תאריך (ר' הערה 14): "רק ממשלה גאוותנית ועיוורת לחלוטין היתה יכולה להעלות על דעתה איזולת כזו — לבחור איש כזה"¹⁶ לשליחות פרו-יהודית.

דומה שאפשר לסכם את גישתם של המנהיגים הפולניים בגולה מתוך תשובותיהם של שלושה מנהיגים פולניים. האחד מהם סוציאליסט, השני ממנהיגי מפלגת האיכרים והשלישי ממנהיגי המפלגה הדמוקרטית. התשובות ניתנו בשאלון של ה-Royal Institute of International Affairs שהופץ על-ידי המכון בין כמה אישים בממשלה הפולנית.¹⁷

מה היתה דעתו של המנהיג הסוציאליסטי? — הבעיה היהודית קיימת והיתה קיימת בפולין. חומרת הבעיה לא היתה בולטת כל כך אילו: א. פולין לא היתה גופלת קרבן למשבר הידוע בשנת 1929. משבר זה שימש הזדמנות טובה לאנדרקים לקומם את האוכלוסיה נגד היהודים. אם הממשלה היתה פועלת בהתאם לחוקה היתה יכולה לפתור את הבעיה לפחות בחלקה. האוכלוסיה היהודית אמנם אינה ילידת הארץ במובן המקובל של מונח זה, אולם היא חלק אינטגרלי של פולין

עצמה, אפילו אם היא רואה את עצמה כקבוצה אתנית נבדלת. היהודים רואים בפולין את מולדתם. יש בכל זאת יוצא מן הכלל אחד, והוא הנוער הציוני המכין עצמו להגירה לארץ-ישראל. הנוער הקומוניסטי ממוצא יהודי רואה כמובן, בהתאם לדוקטרינה הקומוניסטית, את רוסיה כביתו. התבוללות לא נתנה תקווה להצלחה לאור המספר הגדול של היהודים. התבוללות של שלושה מיליון יהודים היא בלתי אפשרית. מאידך, האנטישמיות מעולם לא חדרה לעומק השכבות העמלות של פולין. על כן הפ.פ.ס. לא הציעה מעולם מצדה תוכנית לפתרון הבעיה היהודית משום שמפלגה זו האמינה שבד בבד עם שינויים במבנה הכלכלי והחברתי של פולין ייעלמו מעצמם גם גילויי האנטישמיות, כך גם תיעלמנה הדלות והדחקות של חלק גדול מהאוכלוסיה היהודית.

כיצד רואה מנהיג סוציאליסטי זה את העתיד? — הסוציאליסטים היהודים דרשו, בין היתר, אוטונומיה לאומית ותרבותית. הקהילות היהודיות יוכלו להישאר כאירגונים של אותה אוטונומיה עם סמכויות בתחום החינוך, בתי-ספר ותרבות. אולם ההשתייכות לקהילה תהיה חייבת להיות מבוססת על רצונו החופשי של הפרט, וזאת משום שמיספר ניכר של יהודים רואים עצמם פולנים גם במובן האתני ולא רק של אזרחות פולנית בלבד. יחד עם זאת אוטונומיה מרחיקת לכת מדי יכולה להביא לתוצאות בלתי רצויות, כלומר — התרחקות של יהודים ופולנים זה מזה. המנהיג הנ"ל האמין שהתפתחות נורמאלית וטבעית תביא לידי התבוללות יהודית, אפילו עם אוטונומיה ליבראלית ליהודים. תהליך חיזוק השפעתה של התרבות הפולנית על היהודים לא ייתקל בקשיים רציניים מדי. הבעיה היהודית תבוא על פתרונה במקביל לחיזוק וייצובו של המבנה הכלכלי של פולין עצמה.

מהי השקפתו של מנהיג מפלגת האיכרים (מיקולאיצ'יק)? לדעתו, מפלגת האיכרים דגלה מאז ומתמיד בשוויון-זכויות לכל אזרחי פולין ללא אפליה אתנית, מוצא או דת. הוא מפתח גם תיאוריה היסטוריוסופית איך הגיעו היהודים למה שהגיעו. לפי תיאוריה זו מנעו גורמים היסטוריים שונים היווצרות מעמד בינוני בפולין. מעמד זה נתמלא, רובו ככולו, על-ידי האלמנט היהודי, שהיווה בפולין כוח יחסי יותר גדול מאשר במדינות אחרות. סיסמת ההתבוללות לגבי הקיבוץ היהודי הוכחה כבלתי ריאלית (בניגוד לדעתו של הסוציאליסט צ'ולקוש). על כן מהווים היהודים עד היום קבוצה זרה.¹⁸ מכאן המסקנה (שוב בניגוד לדעתו של צ'ולקוש) שיש לחתור בכל הדרכים להגירה יהודית לארץ-ישראל או לארצות אחרות. הסדר בכיוון זה אפשר להשיג על-ידי הסכם בין-לאומי. אופיה החריף של הבעיה היהודית עולה מסכסוכים כלכליים. על כן ככל שיקטן מיספר היהודים בפולין יקטנו גם מימדי הבעיה היהודית; על כן הקמת מדינה יהודית נראית למפלגת האיכרים כפתרון חיובי.

השלישי הוא נציג האינטליגנציה, הרואה עצמו חבר המפלגה הדמוקרטית, איש „דרך הביניים" ש„ידע להקים רעש גדול, אולם היה בעל השפעה קטנה ביותר" — זוהי דעתו של שווארצבארט על פרופ' גורקה. לדעתו של זה האחרון שורש הבעיה הוא למעשה סטאטיסטי. הבעיה היא כזו משום שמאז 150 שנה

רמת-החיים של האוכלוסיה היהודית בפולין היתה בירידה מתמדת, כשמשווים אותה לרמת-החיים של האוכלוסיה הפולנית. מאידך — הריבוי הטבעי היהודי עולה בהרבה על זה הפולני. מכאן שנוצר לחץ הולך וגובר שיכול למצוא את פתרונו בהגירה.¹⁹

המדינאים הפולניים הקפידו מאד על כך שעמדתם לא תזוהה כאוהדת לעניין היהודים. דוגמה מאלפת היא תוצאות שיחה בין יאן סטרונסקי (ששימש אותה שעה כמיניסטר הפנים והאינפורמציה) לבין שווארצבארט. שווארצבארט העלה לפניו את הדרישה שהוא, סטרונסקי, יכלול באחד משידוריו לפולין גם סעיף על מצב היהודים שם. שווארצבארט הדגיש שנאום כזה יכול לחזק את שיתוף-הפעולה מצד הפולנים כלפי היהודים, בנוסף לעידוד שישאבו מכך היהודים עצמם. סטרונסקי ענה על כך בחיוב, אולם בתוספת הערה שנאום כזה יכול להביא לתוצאה הפוכה, כלומר, הרעת היחסים בין פולנים ליהודים. בסיום השיחה עשה סטרונסקי מעשה אופייני, לא רק ביחס לעצמו אלא גם לפולנים אחרים: הוא הראה לשווארצבארט הודעת ראדיו גרמנית שנקלטה על-ידי הראדיו הפולני הסודי בסקוטלאנד. בהודעה זו קוראים הגרמנים את הממשלה הפולנית בשם „הממשלה המיוהדת“ (The Judaized Government).²⁰ סטרונסקי ביקש לומר כך: „ראה עד כמה אנחנו חייבים להיזהר מלהראות יחס חיובי מדי ליהודים.“²¹ עם זאת נחטא לאמת אם לא נביא גם תופעות, אמנם בודדות, של גישה אחרת לבעיה היהודית. אחת מהן היא דעתו של מיאצ'יסלאוו מאסטק (M. Mastek).²² הוא עומד על כך שיהודים רבים שנטו לקומוניזם שינו את השקפת עולמם לאחר שראו את הקומוניזם בפעולתו. עמדתם של אלה כלפי פולין היא חיובית כעת יותר מאשר אל פולין הטרומללמתית. הוא הביע את אמונתו העמוקה שבפולין העתידה היחסים בין יהודים לפולנים יהיו שונים לגמרי מאלו שלפני המלחמה ויימצא פתרון חיובי לבעיה היהודית. אולם, כאמור לעיל, היתה זו תופעה בודדת. ייתכן שהאיש היה תמים במקצת, ותולדות פולין שלאחר המלחמה הכחישו, כידוע, את דעותיו האופטימיות של מאסטק. אולם יש לציין שהיה לו לפחות האומץ לקבוע, בתשובה לשאלתו של שווארצבארט, שלא רק בין יהודים היו כאלה שלא היו נאמנים לפולין — גם לא יהודים (קרי: פולנים) היו ביניהם רבים שלא היו נאמנים לה במיוחד...

כבר הוזכר לעיל מאבקו הקשה של שווארצבארט בצמרת המנהיגות הפולנית הגולה, כשהעניין נגע לענייני יהודים ויחס של הפולנים בכלל לבעיה זו. אופיינית לכך היא גישתו של מיניסטר החוץ הפולני Raczyński²³ להצעה מסוימת שהוצעה על-ידי שווארצבארט בעניין עזרה ליהודי פולין. שווארצבארט ידע שעליו לרכוש את המיניסטר הנ"ל, כדי שהצעה זו תתקבל על דעתו. אולם „המיניסטר הנכבד היסס לפגוע בגרמניה ההיטלראית יותר מדי“. ייתכן שחשב בלבבו שהוא יקנה את לב הגרמנים אפילו מ...לונדון, שיהיו יותר רכים ביחסם אל הפולנים, אם יסכימו בשתיקה לחיסול היהודים. יותר מזה: גם מחאה שעמדה להתפרסם מטעם הממשלה הפולנית ובאישורה לטובת היהודים, מניעה היו פוליטיים ולא מתוך השתתפות כנה בסבלם. מחאה זו גבעה יותר מתוך הפחד

שמה חוסר כל תגובה מצד הממשלה והאוכלוסיה הפולנית בפולין אפשר יהיה לראותה לאחר המלחמה כסימן של שותפות באשמה של לפחות חלק מהאוכלוסיה.²⁴ המחאה נוסחה ניסוח סופי לאחר שורה שלימה של לחצים, שכתוצאה מהם נאלץ שווארצבארט לנקוט בטון מתון יותר ולהכליל בה גם את סבל האוכלוסיה הפולנית הדומה לזה של האוכלוסיה היהודית. שווארצבארט עצמו מציין את מאבקו הקשה כדי לקבל את האישור הסופי לאותה מחאה. מפאת חשיבות הדבר יש להביא את הדברים במקורם (האנגלי):

„השינויים אותם עברה הצעתי בדבר הטראגדיה בפולין גזלו את כוחותי. היה עלי לתת זכות קדימה לסבלותיהם של הפולנים, למרות העובדה שהם היו רחוקים מלגלות הבנה לסבלותינו. היה עלי להסכים למיספר של ארבעה מיליון פולנים [כנראה נרצחים], למרות העובדה שדבר זה לא היה נכון. היה עלי להסכים כי הביטוי של המחאה הנוכחית הוא בבחינת המשך למחאה הקודמת, על אף שלא היו כלל מחאות כאלו מצד האוכלוסיה הפולנית בפולין. היה עלי להסכים להפוך את הגוף והרוח [של המחאה] לנספח, ואת הנספח הפולני לעשות לגוף ולרוח [שלה]. אך רק במחיר זה יכולתי להשיג את מחאתה של המועצה הלאומית [R.N.].²⁵

קו זה הוא עקבי. גם בפגישה עם מיניסטר החוץ הבריטי באותה תקופה, אנטוני אידן, התוצאה היתה הודעה משותפת, בריטית-פולנית. מדובר בה על התגברות הטירור הגרמני בפולין, מבלי להדגיש את הרצח ההמוני של יהודי פולין. כמובן, הפולנים היו נתונים למאסר, רצח, ועבודות כפייה בגרמניה, אולם הם לא רוכזו בגיטאות ולא הוכנסו לתאי גזים. האמת היא שהמיניסטר ראציניסקי ידע יפה על אדישותו של אידן לסבל היהודים והוא היטיב לנסח את הדברים ברוח פולנית-בריטית.

אין זאת אומרת שממשלת פולין לא ידעה לנצל את שאלת היהודים במקרה שהעניין נראה לה מבחינת שיקולים פוליטיים כמועיל לאינטרסים שלה. הממשלה הפולנית נזקקה לפעמים לאירגון תמיכתה של יהדות ארצות-הברית למען פולין. הפולנים ידעו והעריכו יפה את משקלה של יהדות ארה"ב והטובה שתצמח לפולין אם תצליח לגייס את תמיכתה לעניין הפולני. לשם כך היתה מוכנה הממשלה להצהיר כמה הצהרות פררייהודיות כמס-שפתיים על התמיכה המבוקשת.

שווארצבארט ניהל שיחות עם כמה אישים פולניים, שבאו מקרוב מפולין, וידעו את הדברים ידיעה אישית. כאן אסתפק בהבאתן של שתי עדויות, שלדעתי מדגימות את מה שהתרחש אז בפולין — זו של Karski, אדם שגילה רגישות רבה לטראגדיה היהודית,²⁶ וזו של קראצ'קיביץ.

כבן-אדם הודה קארסקי שיש הבדל בין סבל הפולנים לסבלם של היהודים. אפשר בהחלט לדבר על חיסול ביולוגי של האינטליגנציה הפולנית,²⁷ אולם ביחס ליהודים יש לדבר על חיסול של עם, והוא עצמו נדהם, לדבריו, מחוסר ההבנה להבדל זה בחוגי הממשלה הפולנית בלונדון. האכזריות הבלתי רגילה של חיסול היהודים דורשת צעדים יוצאים מן הכלל. אם לא יצליחו לשכנע את בנות הברית בצורך של תגובה מתאימה, הרי גורל היהודים הוא חיסול והשמדה גמורים.

השלטון הפולני בגולה והשאלה היהודית

ביחס לשיקום כלכלי של היהודים לאחר המלחמה — גם כאן רואה קארסקי את המצב באור קודר: הרבה פולנים קיבלו חנויות, מפעלים ורכוש אחר, שהיו שייכים ליהודים. אין מקום לצפות לכך שממשלת פולין העתידה לקום תחזיר נכסים אלה ליהודים. לדוגמה: בעיר Gora Kalwarja (היא גור, מרכז החסידים) 95% מחנויות העיר היו בידי יהודים. כיום אותם חנויות ומפעלים הם ב-100% בידיים פולניות. אם יחזרו היהודים לאותו מקום, יהא זה בלתי אפשרי להחזיר את הרכוש המוחרם לבעלי הקודמים ללא מרד מצד הפולנים. עוד יותר חד משמעית וגלויה מבחינה זאת היתה דעתו של קראצ'קיביץ באותה שיחה. קיימות שלוש אוריינטציות בממשלה לגבי השאלה היהודית:

א. היהודים הם כבר למעשה גוף חסר חיים ואין זה כדאי לתת את הדעת עליהם ועל מצבם — או אפילו לבוא במבוכה בגללם. השמדת מיליוני יהודים על-ידי היטלר באירופה מחזקת יותר אוריינטציה זו, והשמחה על כך קיימת, למרות שהיא מוסתרת.

ב. קיים אמנם עדיין מיספר מסוים של יהודים ועל כן יש בכל זאת לעשות בשבילם משהו, אולם לא יותר מדי.

ג. עדיין קיימת יהדות אמריקה החזקה ובעלת ההשפעה ויש להתחשב בה.

„היהודים יודעים היטב על שלוש השקפות אלה, ומאבקים קשים מתנהלים בחוגים הפנימיים של הממשלה הפולנית סביב שאלה זו. שום יהודי אינו מאמין יותר לפולנים...“²⁸

הגימה האנטי-יהודית התקיימה בחוגי השלטון הפולני אף בשעה שענייני פולין היו בשפל המדרגה.²⁹ רוסיה החלה למעשה בכיבושה בפולין. צ'רצ'יל איים על ממשלת פולין בלונדון שאם לא תכיר בגבולות המוצעים³⁰ על-ידי רוסיה, תכיר בריטניה בוועד השיחרור הפולני.³¹ גם בתקופה קשה זו לפולין זוכה שווארצבארט לתשובה אופיינית מצדו של גראבסקי, אחד האישנים המרכזיים בגולה הפולנית וה-Speaker של ה-R.N. דעתו היתה חד משמעית: עד כמה שהדבר נוגע במדיניות חוץ הרי אין הבדל בין הנציג היהודי — קרי: שווארצבארט — לבין מעצבי המדיניות הפולנית; אולם עד כמה שהעניין נוגע ליהודים — כאן היו חילוקי-דעות. כעת, כשאינן כמעט יהודים בפולין אין כבר בעיה יהודית. הוא אמר זאת, לפי שווארצבארט:

„הוא אמר את הדבר כמעט בעליונות, בהרגשת הקלה המוסתרת אך בקושי“.

זה השתלב יפה במדיניות הפולנית בכל מה שנגע ליהודים. עוד במאי 1943, כאשר וארשה היהודית עמדה על נפשה, הגראבסקים למיניהם עשו כל מה שבידיהם כדי שהמרד היהודי לא ייראה גדול מדי. הדבר היה מביא כבוד רב מדי ליהודים, ומאידך — יחס של בוז לפולנים. באותה תקופה לא נשמע שום קול של אישיות פולנית מרכזית, שיצטרף לקריאתו הנואשת של הגיטו ויתבע פעולה כלשהי. מדוע? — משום שבעומק נשמתם שמחו פולנים רבים על חיסול הגיטו, חיסולה של יהדות פולין.

הערות

1. ממשלת פולין, כמו גם ה"דילגאטורה" (נציגות הממשלה הלונדונית בפולין), היתה מורכבת באותה תקופה מנציגי ארבע מפלגות (Cztery Stronnictwa) והן: 1. מפלגת האנטישמית (Stronnictwo Narodowe); 2. מפלגת האיכרים הפולנית (Stronnictwo Ludowe); 3. המפלגה הפולנית הסוציאליסטית (P.P.S. — Polska Partia Socjalistyczna); 4. הדמוקרטיה הנוצרית (Stronnictwo Pracy) או Chrzescijanska Demokracja. ראש הממשלה הפולנית, הגנרל שיקורסקי, היה חבר מפלגה זו.
2. תאריך המכתב הוא 27 בפברואר 1942. המכתב צורף לדו"ח של הנציגות הנ"ל. הוא חתום על-ידי מיספר אישים מרכזיים, כגון: י. אפענשלאק, י. קענער, ד"ר ז. ורהפטיג וד"ר א. טארטאקובר.
3. יהודים רבים שמחוץ לפולין הכבושה פנו אל נציגי הממשלה, למשל בליסבון (פורטוגאל), כדי לחדש את אזרחותם הפולנית לצורך דרכון ואשרה שיאפשרו להם להגר אל מעבר לים. הרבה יהודים, שאזרחותם הפולנית פגה בגלל סיבות שונות, לא קיבלו את מבוקשם. כנראה לזאת מתכוונת התלווה הבאה במכתב.
4. המועצה הלאומית או Rada Narodowa מילאה תפקיד של פארלאמנט שעליה הקאבינט הפולני שהיה, כמובן, מצומצם יותר במיספר חבריו. שווארצבארט היה חבר המועצה ובמסגרתה פעל לטובת יהודי פולין והיה נציגם יחד עם זיגלבוים הידוע, על שזה התאבד. להלן נקרא למועצה זו בראשי-התיבות שלה R.N.
5. מה היו הגורמים לאנטישמיות גוברת זו ניתן לראות בדיווחים שנשלחו על-ידי נציגי הממשלה הפולנית בפולין הכבושה במארכס 1942. נאמר שם במפורש שיחס הפולנים ליהודים הוא "בלתי אוהד" לחלוטין. בייחוד מאשימים את היהודים ביחס חיוני לברית-המועצות, ובתקוות גדולות שרוב הציבור היהודי תולה ברוסיה הסובייטית (נימה זו מופיעה לעיתים קרובות ביומנים של ש.). האוריינטאציה היהודית היתה שברוסיה בלבד ימצא העם היהודי הגנה בפני הגרמנים. יותר מזה: לפי טענת הפולנים, כבר בשבועיים האחרונים של ספטמבר 1939, כשהצבאות הרוסיים עמדו לתפוס את שטחי פולין שבין הבוג והוויסלה, קמו בערים לובלין, שידליץ, מינסק-מאזובייצק ועוד, תאים סובייטיים שהיו מורכבים מיהודים. היהודים החלו להתכונן לקבל את פני הצבא הסובייטי, התחלקו במישרות ציבוריות קיימות ובתפקידים שימלאו... עם כניסת הצבא האדום התנפל הציבור היהודי בזעם על אנשי המימשל הפולני, אירגן בתי-דין עממיים נגד פקידים פולניים ובעלי תפקידים שונים בהאשמה הכוללנית של אנטישמיות. מה שמאפיין עוד יותר את התנהגות הציבור היהודי היא רדיפת בעלי האחוות, סוחרים וכן אזרחים פולנים אמידים. יוזמי הרדיפות האלה היו, כביכול, יהודים בתפקידים ממשלתיים... בחודשים מאי-יוני 1949 הגיע גל שמועות מלבוב, לוצק, פינסק, ביאליסטוק וערים רבות אחרות ששלושה-רבעים ממיספר המישרות הציבוריות בתחום השלטון הסובייטי נתפסו על-ידי יהודים. ור': ארכיון, M-2/H-1 (5'6), תעודה L.dz.K. 1029/42, דו"ח מס' 2/42, עמ' 79-82.
6. מכאן ואילך מבוסס הפרק על היומנים האישיים של שווארצבארט (Vol. 7, 8, 9) החל משנת 1942. היומנים כתובים בשפה הפולנית, רובם בכתב ידו של שווארצבארט. במקביל נמצא תרגום אנגלי המופיע בדפוס והוא גם מסודר יותר. התרגום נעשה כבר לאחר המלחמה שעה ששווארצבארט התגורר בניו-יורק ותירגם את יומניו שהיו כתובים בפולנית. מתקבל על הדעת שתוך כדי הפעילות של שווארצבארט בשנות המלחמה כתב בפולנית, שהיתה שפת אמו. לצורך העבודה השתמשתי בטכסט האנגלי תוך השוואה עם זה הפולני.
7. מהעיר פוזנאן (פוזנה) שהגיע בדרכי מחתרת ללונדון. יש להניח שפוזנה היתה ידועה כעיר אנטישמית. על כן אין חידוש גדול בפרטים המובאים בדו"ח הזה.

השלטון הפולני בגולה והשאלה היהודית

8. יומן, 30 ביוני 1942, Vol. 9, עמ' 184–185.
9. אופיינית תגובתו של שווארצבארט לעניין זה של „רחמים נוצריים” כפי שמופיע ברישום מתאריך 14 במאי 1943 (Vol. 2, עמ' 154) של היומן:
„הכרתי העמוקה ביותר היא שאורחים אלה רוצים כי עבודת ההרס תיעשה בידיו של היטלר. או אז, הם יהיו מסוגלים לכרוע ברכ בכנסיות ולבקש את רחמי של ישו הנוצרי, בו בזמן שלא יהיו יותר יהודים בנמצא...”
10. יומן, 30 ביוני 1942, Vol. 9, עמ' 185.
11. ור' גם יומן, 3 במאי 1941, Vol. 7, עמ' 135(2).
12. יומן, 14 במאי 1941, Vol. 7, עמ' 153–154.
13. יומן, 16 במאי 1941, Vol. 7, עמ' 158.
14. רישום ביומן מתאריך 15 ביוני 1941, Vol. 7, עמ' 184.
15. יומן, 22 באוגוסט 1941, Vol. 8, עמ' 91.
16. במקור האנגלי שווארצבארט חריף הרבה יותר. הוא כותב שם „such a guy” שפירושו בקירוב: „ברגש כזה”.
17. חומר זה מבוסס על רשימה מ־31 באוגוסט 1941, Vol. 8, עמ' 107–112 של היומנים. שווארצבארט קיבל קטעים מתשובות אלה ממקור סודי. מעניין שגם לאחר כל כך הרבה שנים — היומן תורגם ב־1955 בניו־יורק — עדיין שומר שווארצבארט על סודיות קפדנית ביחס לשמות המנהיגים. בהמשך המיסמך מגלה שווארצבארט כמעט בפליטת קולמוס את שמו של הנשאל. מסתבר שהיה זה צ'ולקוֹש שהיה, כזכור, אחד ממנהיגי הפ.פ.ס. אותו דבר קרה גם ביחס לשניים האחרים: מיקולאיצ'יק בכבודו ובעצמו וכן פרופ' גורקה (Gurka) שראה עצמו חבר המפלגה הדמוקרטית.
18. במקור: A strange nation.
19. נתונים אלה הם תוצאה של דעות נפוצות יותר מאשר נתונים בדוקים ונכונים.
20. יומן, 7 באוקטובר 1941, Vol. 8, עמ' 161.
21. רשימה ביומן מתאריך 7 באוקטובר 1941 (Vol. 8, עמ' 162), מעניינת בהקשר לכאן תשובתו של שווארצבארט: „עד כמה שידוע לי, בהתאם לתעמולת היטלר, הרי כל בריטניה וארצות־הברית נמצאות תחת שלטון יהודי. בהתאם לראדיו הגרמני רוזוולט הוא יהודי וצ'רצ'יל הוא יהודי, וקרוב לודאי שגם הדוכס ממארלבורו גם הוא יהודי, כך שאין למיניסטר הנכבד מה לדאוג. הממשלה הפולנית נמצאת בחברה טובה. הוא עצמו, כלומר, שווארצבארט, בטוח שסטרונסקי לא ייבהל מדבר זה, ומה עוד שנפלה בידו הזכות להילחם בהיטלר... באמצעות הראדיו הפולני בלונדון...” תשובתו של סטרונסקי על כך היתה חיוך ציני בלבד.
22. מאסטק היה אחד ממנהיגי הפ.פ.ס., חבר לשעבר בסיים הפולני שלפני המלחמה, וכן נשיא איגוד עובדי הרכבת בפולין. שווארצבארט מעיד עליו שהיה „אדם הגון” ולא פוליטיקאי במובנה השלילי של המלה (רשימה מ־17 באוקטובר 1941, Vol. 8, עמ' 181).
23. עניין זה לקוח מיומנו של שווארצבארט המתייחס לתקופה מ־17 ביולי עד סוף דצמבר 1942.
24. מחאה זו מתאריך 27 בנובמבר 1942. המחאה היתה בקשר לרצח יהודים על־פי ידיעות שהגיעו ללונדון באותו זמן (יומן, 27 בנובמבר 1942, Vol. 10, עמ' 401).
25. יומן, 6 בדצמבר 1942, Vol. 10, עמ' 405.
26. Karski (כינויו של Kozielewski) הגיע ללונדון מפולין באוקטובר 1942. הוא היה מקשר בין הממשלה בגולה לבין פולין. הוא היחיד שנכנס לתוך הגיטו בסתיו 1942 ומסר לשלטונות פולין בלונדון ולמנהיגות היהודית שם על המצב בגיטו וארשה. פירסם גם ספר בשם „The Secret State”, שהופיע בשנת 1944, ושם גם פרק המוקדש

- ליהודים בשואה. את הספר ערך מי שהיה ב־1945 חבר הקונגרס היהודי האמריקאי, Foster ר' גם ספרו של פ. פרידמן: *Martyrs and Fighters*, עמ' 173–275, לפיהם יוצא שהדו"ח שדיווח קארסקי על מצב יהודי הגיטו בווארשה הביא, לפחות בעקיפין, להתאבדותו של זיגלבוים בלונדון. השיחה עם קארסקי התקיימה ב־15 במארס 1943 (יומן, Vol. 10, עמ' 92 ואילך).
27. ביחס לרדיפות האינטליגנציה הפולנית, ר' ספרו של Czeslaw Madaczyk: *Politika III Rzeszy w Okupowanej Polsce*, וארשה 1970, כרך I, עמ' 115. חיסול האינטליגנציה הפולנית היה ידוע בראשי־יתבות (Aktion A-B – Ausser-ordentliche Befriedungs Aktion).
82. הערכתו של שווארצבארט עצמו. שם, שם (15 במארס, Vol. 10), עמ' 97.
29. רשימה מתאריך 27 באוקטובר 1944, Vol. 12 (לתקופה ינואר–דצמבר 1944), עמ' 249.
30. רוסיה טענה לגבול קרוון הידוע. במקרה זה חפף גבול זה את קו הגבול הגרמני-רוסי ב־1944, פרט לאיזור ביאליסטוק, שרוסיה היתה מוכנה להחזירו לפולין. ר' גם יומן, 31 באוקטובר 1944, Vol. 12, עמ' 255.
31. כלומר, „הוועד הלוברני“, שעמד תחת השפעת הסובייטים.
32. תירגום מאנגלית: „הוא אמר את הדבר כמעט בעל־זות, בהרגשת הקלה המוסתרת אך בקושי“.

not pass over in silence the activities of Zionist parties and of Zionist youth circles.

This description requires additions in order to be complete.

We print a chapter from the research by *Yerahmiel Cohen*, written as a master's thesis in Jewish history under the guidance of Prof. S. Ettinger. The chapter we publish here deals with the critique of Hannah Arendt's "Eichmann in Jerusalem"; Y.C. takes into account the whole of H.A.'s writings and views on the character of society under totalitarian rule. The subject itself has been discussed widely but most writers took part, one way or other, in the actual controversy around the contents of H.A.'s work. Y.C.'s advantage lies in the fact that he did his work from the angle of some distance in time. He was acquainted both with his subject and with the controversy it aroused both in the U.S. and in Israel.

Mr. *Zvi Avital's* paper on Anti-semitic behaviour of the Polish government-in-exile in London is a chapter from a broader research work based upon the archives of Dr. Y. Schwarzbart, who represented the Jews on the national council of the Polish government-in-exile.

Mr. Avital points out attitudes of certain currents and personages within the body of Polish exiles to the Jewish question and he hints at the influence of these attitudes on the Polish public in Poland herself.

We print a number of documents submitted by Mr. *Erich Kulka*. These documents are published here for the first time to this extent and they throw light upon the considerations of the U.S. government with regard to Jewish problems and the ticklish question whether to bomb the installations at the camp of Auschwitz-Birkenau. The refusal to bomb the camp in spite of the sustained applications of the U.S. administration official in charge of rescue operations was backed by formalistic arguments; yet, behind these one can discern callousness and the lack of the will to take any action involving a departure from routine ways of thought.

Zvi Erez publishes memoirs by *Shmuel Stern*, the head of the Hungarian Jewish Council at the time of the holocaust. These memoirs, written down immediately after the events, describe the tragedy of his Jewish community as seen by the head of the Jewish institution who had to fulfil the function of the Judenrat. Z.E.'s remarks are helpful for a more balanced understanding and appreciation of the tragic events.